

lem pugnavit. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta quattuordecim milia. Inter censores, M. Livium et Claudium Neronem, notabilis discordia fuit. Nam et Claudius Livio collegae equum ademit, quod a populo damnatus actusque in exsilium fuerat; et Livius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset, et quod non bona fide secum in gratiam redisset. Idem omnes tribus, extra unam, aerarias reliquit, quod et innocentem se damnasent, et postea consulem censoremque fecissent.

T. LIVII PATAVINI
LIBER XXIX.

Scipio, postquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit centuriavitque: ex iis trecentos iuvenes, florentes aetate et virium robore, inermes circa se habebat, ignorantes, quem ad usum, neque centuriati, neque armati, servarentur. Tum ex totius Siciliae iuniorum numero principes genere et fortuna trecentos equites, qui secum in Africam traicerent, legit: diemque iis, qua equis armisque instructi atque ornati adessent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terra marique multos labores, magna pericula allatura videbatur; neque ipsos modo, sed parentes cognatosque eorum ea cura angebat. Ubi dies, quae dicta erat, advenit, arma equosque ostenderunt. Tum Scipio, renuntiari sibi, dixit, quosdam equites Siculorum, tanquam gravem et duram, horre-re eam militiam. Si qui ita animati essent, malle eos sibi iam tum fateri, quam postmodo querentes, segnes atque inutiles milites reipublicae esse. Expromerent, quid sentirent: cum bona venia se auditurum. Ubi ex his unus ausus est dicere, se prorsus, si sibi, utrum velit, liberum esset, nolle militare; tum Scipio ei,

Quoniam igitur, adolescens, quid sentires, non dissimulasti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque et cetera instrumenta militiae tradas, et tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo armisque. Laeto conditionem accipienti unum ex trecentis, quos inermes habebat, tradit. Ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt, se quisque excusare, et vicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites substituti, sine publica impensa. Docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt, multisque proeliis rempublicam adiuvisse. Legiones inde quum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit; maxime qui sub duce Marcello militaverant: quos quum optima disciplina institutos credebat, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium oppugnandarum. Nihil enim parvum, sed Carthaginis iam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispertit: frumentum Siculorum civitatibus imperat; ex Italia advecto parcit: veteres naves reficit, et cum iis C. Laelium in Africam praedatum mittit: novas Pannormi subducit, quia ex viridi materia raptim factae erant, ut in sicco hibernarent. Praeparatis omnibus ad bellum, Syracusas, nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas, venit. Graeci res a quibusdam Italici generis, eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu, repetebant. Omnium primum ratus tueri publicam fidem, partim edicto, partim iudiciis etiam in pertinaces ad obtinendam iniuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, sed omnibus Siciliae populis, grata fuit; eoque enixius ad bellum adiuverunt. Eadem aestate in Hispania coortum ingens

bellum, conciente Ilergete Indibili, nulla alia de causa, quam per admirationem Scipionis contemptu imperatorum aliorum orto. *Eum superesse unum ducem Romanis, ceteris ab Hannibale interfectis, rebatur. Eo nec in Hispania caesis Scipionibus alium, quem mitterent, habuisse: et, postquam in Italia gravius bellum urgeret, adversus Hannibalem eum arcesitum. Praeterquam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum. Trepida omnia, ut inconditam turbam tironum, esse: nunquam talem occasionem liberandae Hispaniae fore. Servitum ad eam diem aut Carthaginensibus, aut Romanis: nec in vicem his aut illis, sed interdum utrisque simul. Pulsos ab Romanis Carthaginenses; ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse: ut ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque. Haec aliaque dicendo non populares modo, sed Ausetanos quoque, vicinam gentem, concitat, et alios finitimos sibi atque illis populos. Itaque intra paucos dies triginta millia peditum, quattuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, convenerunt.*

II. Romani quoque imperatores, L. Lentulus et L. Manlius Acidinus, ne glisceret prima negligendo bellum, iunctis et ipsi exercitibus, per agrum Ausetanum, hostico, tanquam pacato, clementer ductis militibus, ad sedem hostium pervenere. Trium millium spatio procul a castris eorum posuerunt castra. Primo per legatos nequiequam tentatum, ut discederetur ab armis. Dein, quum in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus Hispanis factus esset, summisso ab statione Romana equitatu, proelium equestre fuit, haud sane memorando in partem ullam eventu. Sole oriente, postero die armati instructique omnes mille ferme passus procul a castris

Romanis aciem ostendere. Medii Ausetani erant: cornua dextrum Ilergetes, laevum ignobiles tenebant Hispani populi. Inter cornua et mediam aciem intervalla patentia satis late fecerant: qua equitatum, ubi tempus esset, emitterent. Et Romani, more suo exercitum quum instruxissent, id modo hostium imitati sunt, ut inter legiones et ipsi patentem equiti relinquerent vias. Ceterum Lentulus, ei parti usum equitis fore ratus, quae prior in dehiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset, Ser. Cornelio tribuno militum imperat, equites per patentem in hostium acie vias permittere equos iubeat: ipse, coepta parum prospere pedestri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimae legioni, quae in laevo cornu adversus Ilergetes locata erat, tertiam decimam legionem ex subsidiis in primam aciem firmamentum ducit; postquam aequata ibi pugna est, ad L. Manlium, inter prima signa hortantem, ac subsidia, quibus res postulabat locis, inducentem, venit. Indicat tuta ab laevo cornu esse: iam missum ab se Cornelium Servium procella equestri hostes circumfusurum. Vix haec dicta dederat, quum Romani equites, in medios invecti hostes, simul pedestres acies turbarunt, simul equitibus Hispanorum viam immittendi equos clauserunt. Itaque, ommissa pugna equestri, ad pedestrem Hispani descenderunt. Romani imperatores, ut turbatos hostium ordines, et trepidationem pavoremque, et fluctuantia viderunt signa, hortantur, orant milites, *ut percussos invadant, neu restitui aciem patiantur.* Non sustinuerunt tam infestum impetum barbari, nisi regulus ipse Indibilis cum equitibus ad pedes degressis ante prima signa peditum se obiecisset. Ibi aliquamdiu atrox pugna stetit. Tandem postquam ii, qui circa regem, seminecem restantem, deinde pilo terrae affixum, pugnant, obruti telis occubuerunt, tum fuga passim coe-

pta, pluresque caesi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat, et quia percussis acriter institerunt Romani: nec ante abscessum est, quam castris quoque exuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum caesa eo die, octingenti ferme capti. Romanorum sociorumque paullo amplius ducenti, maxime in laevo cornu, ceciderunt. Pulsi castris Hispani, aut qui ex proelio effugerant, sparsi primo per agros, deinde in suas quisque civitates redierunt.

III. Tum a Mandonio evocati in concilium, conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda deditioemque faciendam censuerunt. Quibus, culpam in auctorem belli Indibilem, ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusque arma, et deditibus sese, responsum est: *In deditioem ita accipi eos, si Mandonium ceterosque belli concitores tradidissent vivos: sin minus, exercitus se in agrum Ilergetum Ausetanorumque, et deinceps aliorum populorum ducturos.* Haec dicta legatis, renuntiataque in concilium. Ibi Mandonius ceterique principes comprehensi et traditi ad supplicium. Hispaniae populis reddita pax: stipendium eius anni duplex et frumentum sex mensium imperatum, sagaque et togae exercitui, et obsides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hispaniae rebellantis tumultu, haud magno motu, intra paucos dies concito et compresso, in Africam omnis terror versus. C. Laelius nocte ad Hipponem Regium quum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites sociosque navales duxit. Omnibus, pacis modo incuriose agentibus, magna clades illata: nuntiique trepidi Carthaginem terrore ingenti complevere, classem Romanam Scipionemque imperatorem (et fama fuerat iam in Siciliam transgressum) advenisse. Nec quot naves vidissent, nec quanta manus agros popu-

laretur, satis gnari, omnia in maius, metu augente, accipiebant. Itaque primo terror pavorque, dein maestitia animos incessit: *tantum fortunam mutasse, ut, qui modo ipsi exercitum ante moenia Romana habuissent victores, stratisque tot hostium exercitibus, omnes Italiae populos aut vi aut voluntate in deditio- nem accepissent; ii, verso Marte, Africae populatio- nes et obsidionem Carthagini visuri forent, nequa- quam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanam plebem, illis Latium iuventutem prae- buisse; maiorem semper frequentioremq; pro tot caesis exercitibus subolescentem. Suam plebem im- bellem in urbe, imbellem in agris esse: mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili atque infida. Iam reges, Syphacem post colloquium cum Scipione alienatum; Masinissam aperta defe- ctione infestissimum hostem: nihil usquam spei, nihil auxilii esse. Nec Magonem ex Gallia movere tumul- tus quicquam, nec coniungere sese Hannibali: et Hannibalem ipsum iam et fama senescere, et viribus.*

IV. In haec deslenda prolapsos ab recenti nuntio animos rursus terror instans revocavit ad consultan- dum, quonam modo obviam praesentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agrisque haberi pla- cet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma parare, in- struere naves ac mittere ad Hipponem adversus Ro- manam classem. Iam haec agentibus nuntius tan- dem venit, Laelium, non Scipionem, copiasque, quan- tae ad incursiones agrorum satis sint, transvectas; summae belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respi- ratum, mittique ad Syphacem legationes, aliosque regulos, firmandae societatis causa, coeptae. Ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut in Italiam traiceret. Missi et ad duos imperatores in Italiam, ut omni ter-

rore Scipionem retinerent: ad Magonem non legati modo, sed viginti quinque naves longae, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephanti, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romanam exercitum admove-
ret, coniungeretque se Hannibali. Haec Carthagine parabant agitabantque. Ad Laelium praedas ingen-
tes ex agro inermi ac nudo praesidiis agentem Masi-
nissa, fama Romanae classis excitus, cum equitibus paucis venit. *Is segniter rem agi ab Scipione questus, quod tum non iam exercitum in Africam traiecisset, percussis Carthaginensibus, Syphace impedito finiti-
mis bellis, quem incertum haerere; si spatium ad sua, ut velit, componenda detur, nihil sincera fide cum Ro-
manis acturum. Hortaretur, ac stimularet Scipio-
nem, ne cessaret. Se, quanquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis affuturum peditum equitumque. Nec ipsi Laelio morandum in Africa esse. Classem credere profectam a Carthagine, cum qua, absente Scipione, non satis tutum esse contrahi certamen.*

V. Ab hoc sermone dimisso Masinissa, Laelius postero die naves praeda onustas ab Hippone solvit, revectorumque in Siciliam mandata Masinissae Scipioni exposuit. Iisdem ferme diebus naves, quae ab Carthagine ad Magonem missae erant, inter Albingau-
nos Ligures Genuamque accesserunt. In iis locis tum forte Mago tenebat classem: qui, legatorum au-
ditis verbis, iubentium exercitus quam maximos com-
parare, extemplo Gallorum et Ligurum (namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. *Et missum se ad eos vindicandos in li-
bertatem, ait, et, ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo praesidia: sed, quantis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in eorum potestate esse. Duos exer-
citus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria*

esse: satis scire, Sp. Lucretium se cum M. Livio iuncturum: multa millia ipsis etiam armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis resistatur. Galli, summam ad id suam voluntatem esse, dicere: sed, quum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat, auxiliis adiutum ab sese Poenum, extemplo infestos utrimque exercitus in agrum suum incururos. Ea ab Gallis desideraret, quibus occulte adiuvari posset. Liguribus, quod procul agro urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse: illos armare iuventutem, et capessere pro parte bellum, aequum esse. Ligures haud abnuere: tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere. Commeatus quoque omnis generis occulte ad eum a Gallis populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam traducit: iunctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius urbem moveat, obviam ire parat: si Poenus sub angulo Alpium quietus se contineat, et ipse in eadem regione circa Ariminum Italiae praesidio futurus.

VI. Post reditum ex Africa C. Laelii, et Scipione stimulatō Masinissae adhortationibus, et militibus, praedam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad traiciendum quam primum, intervenit maiori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quae sub defectionem Italiae desciverat et ipsa ad Poenos. Spes autem affectandae eius rei ex minima re affulsit. Latrociniis magis, quam iusto bello, in Bruttis gerebantur res; principio ab Numidis factō, et Bruttis, non societate magis Punica, quam suopte ingenio, congruentibus in eum morem. Postremo Romani quoque, iam contagione quadam raptō gaudentes, quantum per duces licebat, excur-

siones in hostium agros facere. Ab iis egressi quidam urbem Locrenses circumventi, Rhegiumque abstracti fuerant. In eo captivorum numero fabri quidam fuere, assueti forte apud Poenos mercede opus in arce Locrorum facere. Ii, cogniti ab Locrensi principibus, qui pulsus ab adversa factione, quae Hannibali Locros tradiderat, Rhegium se contulerant, quum cetera percunctantibus, (ut mos est, qui diu absunt) quae domi agerentur, exposuissent, spem fecerunt, si redempti ac remissi forent, arcem se iis tradituros. Ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Carthaginenses esse. Itaque, ut qui simul desiderio patriae angerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis extemplo iis remissisque, quum ordinem agenda rei composuissent, signaque, quae procul edita observarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exsulum erat, referentes ibi promissa captivorum, quum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent; tribuni militum cum iis M. Sergius et P. Matienus missi, iussique ab Rhegio tria milia militum Locros ducere: et Q. Pleminio propraetori scriptum, ut rei agenda adesset. Profecti ab Rhegio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis. Qui parati intentique, et ipsi scalas ad id ipsum factas quum demisissent, pluribusque simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oriretur, in vigiles Poenorum, ut in nullo tali metu, sopitos impetus est factus. Quorum gemitus primo morientium exauditus; deinde subita consternatio ex somno et tumultus, quum causa ignoraretur; postremo certior res, aliis excitantibus alios. Iamque *ad arma* pro se quisque vocabat: *hostes in arce esse, et caedi vigiles*: oppressique forent Romani, nequaquam numero pares,

ni clamor, ab iis, qui extra arcem erant, sublatus, incertum unde accidisset, omnia vana augente nocturno tumultu, fecisset. Itaque velut plena iam hostium arce territi Poeni, omisso certamine, in alteram arcem (duae sunt haud multum inter se distantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus praemium in medio positam. Ex arcibus duabus proeliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Punico praesidio praeerat: arcessentes ex propinquis locis subsidia copias augebant. Ipse postremo veniebat Hannibal: nec sustinissent Romani, nisi Locrensiu[m] multitudo, exacerbata superbia atque avaritia Poenorum, ad Romanos inclinasset.

VII. Scipioni ut nuntiatum est, in maiore discrimine Locris rem verti, ipsumque Hannibalem adventare; ne praesidium etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, et ipse a Messana, L. Scipione fratre in praesidio ibi relicto, quum primum aestu fretum inclinatum est, naves mari secundo misit. Et Hannibal, a Butroto anni (haud procul is ab urbe Locris abest) nuntio praemisso, ut sui luce prima summa vi proelium cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse, aversis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam aggredere[re]tur, ubi luce coeptam invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turba locum artum impediturus, voluit; neque scalas, quibus scanderet muros, attulerat. Sarcinis in acervum coniectis, quum haud procul muris ad terrorem hostium aciem ostendisset, cum equitibus Numidis circumequitabat urbem, dum scalae, quaeque alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad visendum, qua maxime parte aggredere[re]tur. Progressus ad murum, scorpione icto, qui proximus eum forte steterat, territus inde tam periculoso casu, receptui canere quum iussisset, castra procul ab ictu teli com-

muniit. Classis Romana a Messana Locros, aliquot horis die superante, accessit: expositi omnes e navibus, et ante occasum solis urbem ingressi sunt. Postero die coepta ex arce a Poenis pugna: et Hannibal, iam scalis aliisque omnibus ad oppugnationem paratis, subibat muros: quum repente in eum, nihil minus quam tale quicquam timentem, patefacta porta erumpunt Romani. Ad ducentos, improvidos quum invasissent, occidunt: ceteros Hannibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit; nuntioque misso ad eos, qui in arce erant, ut sibimet ipsi consulerent, nocte motis castris abiit. Et qui in arce erant, igni iniecto tectis, quae tenebant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum fugae simili cursu ante noctem assecuti sunt.

VIII. Scipio, ut et arcem relictam ab hostibus et vacua vidit castra, vocatos ad concionem Locrenses graviter ob defectionem inculpavit: de auctoribus supplicium sumpsit, bonaque eorum alterius factionis principibus, ob egregiam fidem adversus Romanos, concessit. *Publice nec dare, nec eripere se quicquam Locrensibus, dixit. Romam mitterent legatos: quam senatus aequum censuisset, eam fortunam habituros. Illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quam sub amicis Carthaginiensibus fuerint.* Ipse, Q. Pleminio legato praesidioque, quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Messanam traiecit. Ita superbe et crudeliter habiti Locrenses ab Carthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas iniurias non aequo modo animo pati, sed prope lubenti possent. Verum enim vero tantum Pleminius Hamilcarem praesidii praefectum, tantum praesidiarii milites Romani Poenos scelere atque avaritia superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur certari. Ni

hil omnium, quae inopi invisas opes potentioris faciunt, praetermissum in oppidanos est ab duce, aut a militibus: in corpora ipsorum, in liberos, in coniuges infandae contumeliae editae. Nam avaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit: nec alia modo templa violata, sed Proserpinae etiam, intacti omni aetate, thesauri; praeterquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias retulit, spoliati dicebantur. Ergo sicut ante regiae naves, laceratae naufragiis, nihil in terram integri, praeter sacram pecuniam deae, quam asportabant, extulerant; tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem obiecit, atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit.

IX. Summae rei Pleminius praerat: militum pars sub eo, quam ipse ab Rhegio abduxerat, pars sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, sequentibus, quorum erat, obviis forte Sergio et Matieno tribunis militum fuit. Cui quum iussu tribunorum adeptum poculum esset, iurgium inde et clamor, pugna postremo orta inter Pleminii milites, tribunorumque; ut suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul ac tumultu crescente. Victi Pleminii milites quum ad Pleminium, cruorem ac vulnera ostentantes, non sine vociferatione atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum iactata in iurgiis referentes; accensus ira domo sese proripuit, vocatosque tribunos nudari, ac virgas expediri iubet. Dum spoliandis iis (repugnabant enim, militemque implorabant) tempus teritur, repente milites, feroces recenti victoria, ex omnibus locis, velut adversus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerant. Et, quum violata iam virgis corpora tribunorum vidissent, tum vero in multo impotentiorum

subito rabiem accensi, sine respectu, non maiestatis modo, sed etiam humanitatis, in legatum impetum, lictoribus prius indignum in modum mulcatis, faciunt: tum ipsum, ab suis interceptum et seclusum, hostiliter lacerant, et prope exsanguem, naso auribusque mutilatis, relinquunt. His Messanam nuntiatis, Scipio, post paucos dies Locros hexeri advectus, quum causam Pleminii et tribunorum audisset, Pleminio noxa liberato, relictoque in eiusdem loci praesidio, tribunis sontibus iudicatis, et in vincula coniectis, ut Romam ad senatum mitterentur, Messanam atque inde Syracusas rediit. Pleminius impotens irae, neglectam ab Scipione et nimis leviter latam suam iniuriam ratus, nec quemquam aestimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem eius patiendo sensisset, tribunos attrahi ad se iussit; lacertosque omnibus, quae pati corpus ullum potest, suppliciiis interfecit: nec satiatus vivorum poena, insepultos proiecit. Simili crudelitate et in Locrensiis principes est usus, quos ad conquerendas iniurias ad P. Scipionem profectos audivit: et, quae antea per libidinem atque avaritiam foeda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere: infamiae atque invidiae non sibi modo, sed etiam imperatori, esse.

X. Iam comitiorum appetebat tempus, quum P. Licinii consulis literae Romam allatae, *Se exercitumque suum gravi morbo affectari: nec sisti potuisse, ni eadem vis mali, aut gravior etiam, in hostes ingruisset. Itaque, quoniam ipse venire ad comitia non posset, si ita Patribus videretur, se Q. Caecilium Metellum dictatorem comitiorum causa dicturum: exercitum Q. Caecilii dimitti, e republica esse. Nam neque usum eius ullum in praesentia esse, quum Hannibal iam in hiberna suos receperit; et tanta incesserit in ea castra vis morbi, ut, nisi mature dimittantur-*

nemo omnium superfuturus videatur. Ea consuli a Patribus facienda, ut e republica fideque sua duce-
ret, permissa. Civitatem eo tempore repens religio
invaserat, invento carmine in libris Sibyllinis, pro-
pter crebrius eo anno de coelo lapidatum inspectis.
*Quandoque hostis alienigena terrae Italiae bellum in-
tulisset, eum pelli Italia vincique posse, si mater
Idaea a Pessinunte Romam advecta foret.* Id carmen
ab decemviris inventum eo magis Patres movit, quod
et legati, qui donum Delphos portaverant, refere-
bant: et sacrificantes ipsos Pythio Apollini litavisse,
et responsum oraculo editum, maiorem multo victo-
riam, quam cuius ex spoliis dona portarent, adesse
populo Romano. In eiusdem spei summam confe-
rebant P. Scipionis velut praesagientem animum de
fine belli, quod depoposcisset provinciam Africam.
Itaque quo maturius fatis, ominibus, oraculisque
portendentis sese victoriae compotes fierent, id co-
gitare, quae ratio transportandae Romam deae esset.

XI. Nullas dum in Asia civitates socias habebat
populus Romanus. Tamen memores, Aesculapium
quoque ex Graecia quondam, haud dum ullo foedere
sociata, valetudinis populi causa arcessitum, et iam
cum Attalo rege, propter commune adversus Philip-
pum bellum, coeptam amicitiam esse, facturum eum,
quae possit, populi Romani causa, legatos ad eum
decernunt, M. Valerium Laevinum, qui his consul
fuerat, ac res in Graecia gesserat, M. Caecilium Me-
tellum praetorium, Ser. Sulpicium Galbam aedili-
cium, duos quaestorios, Cn. Tremellium Flaccum,
et M. Valerium Faltonem. His quinque naves quin-
queremes, ut ex dignitate populi Romani adirent
eas terras, ad quas concilianda maiestas nomini Ro-
mano esset, decernunt. Legati Asiam petentes pro-
tinus Delphos quum escendissent, oraculum adie-
runt, consulentes, ad quod negotium domo missi es-

sent, perficiendi eius quam sibi spem populoque Romano portenderet. Responsum esse ferunt, *Per At-talum regem compotes eius fore, quod peterent. Quum Romam deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus Romae esset, hospitio exciperet.* Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit: sacrumque iis lapidem, quam matrem deum esse incolae dicebant, tradidit, ac deportare Romam iussit. Praemissus ab legatis M. Valerius Falto nuntiavit, deam apportari: quaerendum virum optimum in civitate esse, qui eam rite hospitio exciperet. Q. Caecilius Metellus dictator ab consule in Brutiis comitiorum causa dictus, exercitusque eius dimissus: magister equitum L. Veturius Philo. Comitiae per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus absens, quum provinciam Graeciam haberet. Praetores inde creati, Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitibus peractis, dictator sese magistratu abdicavit. Ludi Romani ter, plebeii septies instaurati. Curules erant aediles Cn. et L. Cornelii Lentuli. Lucius Hispaniam provinciam habebat: absens creatus, absens eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus et M. Iunius Pennus plebeii aediles fuerunt. Aedem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit, septimo decimo anno postquam a patre eius primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Et flamen Martialis eo anno est mortuus M. Aemilius Regillus.

XII. Neglectae eo biennio res in Graecia erant. Itaque Philippus Aetolos, desertos ab Romano, cui uni fidebant, auxilio, quibus voluit conditionibus, ad petendam et paciscendam subegit pacem. Quod nisi omni vi perficere maturasset, bellantem eum cum Aetolis P. Sempronius proconsul, successor imperii

missus Sulpicio, cum decem millibus peditum, et mille equitibus, et triginta quinque rostratis navibus (haud parvum momentum ad opem ferendam sociis) oppressisset. Vixdum pace facta, nuntius regi venit, Romanos Dyrrhachium venisse: Parthinosque et propinquas alias gentes motas esse ad spem novandi res: Dimallumque oppugnari. Eo se verterant Romani ab Aetolorum, quo missi erant, auxilio, irati, quod sine auctoritate sua adversus foedus cum rege pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus maior in finitimis gentibus populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit; quo Sempronius se receperat, misso Laetorio legato cum parte copiarum et quindecim navibus in Aetoliam, ad visendas res, pacemque, si posset, turbendam. Philippus agros Apolloniatium vastavit, et, ad urbem admotis copiis, potestatem pugnae Romano fecit. Quem postquam quietum muros tantummodo tueri vidit, nec satis fidens viribus, ut urbem oppugnaret, et cum Romanis quoque, sicut cum Aetolis, cupiens pacem, si posset, sin minus, indutias facere, nihil ultra irritatis novo certamine odiis, in regnum se recepit. Per idem tempus, taedio diutini belli, Epirotae, tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum misere; satis confidere, conventuram eam, affirmantes, si ad colloquium cum P. Sempronio imperatore Romano venisset. Facile impetratum, (neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum transiret. Phoenice urbs est Epiri: ibi prius collocutus rex cum Aero, et Darda, et Philippo Epirotarum praetoribus, postea cum P. Sempronio congreditur. Affuit colloquio et Amynder Athamanum rex, et magistratus alii Epirotarum et Acarnanum. Primus Philippus praetor verba fecit; et petiit simul ab rege et ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, darentque eam Epi-

rotis veniam. P. Sempronius condiciones pacis dixit, ut Parthini, et Dimallum, et Bargulum, et Eugenium Romanorum essent. Atintania, si, missis Romam legatis, ab senatu impetrasset, Macedoni accederet. In eas condiciones quum pax conveniret, ab rege foederi ascripti, Prusia Bithyniae rex, Achaei, Boeoti, Thessali, Acarnanes, Epirotae: ab Romanis, Ilienses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedaemoniorum tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. Haec conscripta consignataque sunt, et in duos menses indutiae factae, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has condiciones pacem iuberet. Iusseruntque omnes tribus: quia, verso in Africam bello, omnibus aliis in praesentia levare volebant bellis. P. Sempronius, pace facta, ad consulatum Romam decessit.

XIII. P. Sempronio, M. Cornelio consulibus (quintus decimus is annus Punici belli erat) provinciae, Cornelio Etruria cum vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones, decretae. Praetoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, et eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cum ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est: item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret, quoad cum in provincia cum imperio morari consuli e republica visum esset. Et M. Livio, et Sp. Lucretio, cum binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliae praesidio fuissent, prorogatum imperium est. Et Cn. Octavio, ut, quum Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio praetori in Sicilia Cannensis exercitus duae legiones decretae. T. Quinctius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam, propriae-

tores, sicut priore anno, cum vetere uterque praesidio, obtinerent. De Hispaniae imperio, quos in eam provinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem, L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum, proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas provincias iusserunt. Consules delectum habere instituerunt, et ad novas scribendas in Bruttios legiones, et in ceterorum (ita enim iussi ab senatu erant) exercituum supplementum.

XIV. Quanquam nondum aperte Africa provincia decreta erat, (occultantibus id, credo, Patribus, ne praesciscerent Carthaginienses) tamen in eam spem erecta civitas erat, in Africa eo anno debellatum iri, finemque bello Punico adesse. Impleverat ea res superstitionum animos, pronique et ad nuntianda, et ad credenda prodigia erant: eo plura vulgabantur. *Duos soles visos: et nocte interluxisse: et facem Setiae ab ortu solis ad occidentem porrigi visam. Tarracinae portam, Anagninae et portam et multis locis murum de coelo tactum. In aede Iunonis Sospitae Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum.* Eorum procurandorum causa diem unum supplicatio fuit: et novendiale sacrum, quod de coelo lapidatum esset, factum. Eo accessit consultatio de matre Idaea accipienda, quam, praeterquam quod M. Valerius, anus ex legatis praegressus, actutum in Italia fore nuntiaverat, recens nuntius aderat, Tarracinae iam esse. Haud parvae rei iudicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate esset. Veram certe victoriam eius rei sibi quisque mallet, quam ulla imperia honoresve, suffragio seu Patrum, seu plebis delatos. P. Scipionem, Cn. filium, eius qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quaestorium, iudicaverunt in tota civitate virum bonorum optimum esse. Id quibus virtutibus inducti ita iu-

dicarint, sicut proditum a proximis memoriae temporum illorum scriptoribus libens posteris traderem; ita meas opiniones, coniectando rem vetustate obrutam, non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam ire iussus obviam deae, isque eam de nave accipere, et in terram elatam tradere ferendam matronis. Postquam navis ad ostium annis Tiberini accessit, sicut erat iussus, in salum nave eVectus, ab sacerdotibus deam accepit, extulitque in terram. Matronae primores civitatis, inter quas unius Claudiae Quintae insigne est nomen, accepere: cui dubia, ut traditur, antea fama clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eae per manus, succedentes deinceps aliae aliis, omni effusa civitate obviam, turibus ante ianuas positis, qua praeferebatur, atque accenso ture, precantibus, ut volens propitiaque urbem Romanam iniret, in aedem Victoriae, quae est in Palatio, pertulere deam pridie Idus Apriles; isque dies festus fuit. Populus frequens dona deae in Palatium tulit: lectisterniumque et ludi fuere, Megalesia appellata.

XV. Quum de supplemento legionum, quae in provinciis erant, ageretur; *tempus esse, a quibusdam senatoribus subiectum est, quae dubiis in rebus utcumque tolerata essent, ea, dempto iam tandem deum benignitate metu, non ultra pati.* Erectis expectatione Patribus, subiecerunt, *colonias Latinas duodecim, quae Q. Fabio et Q. Fulvio consulibus abnuissent milites dare, eas annum iam ferme sextum vacationem militiae, quasi honoris et beneficii causa, habere: quum interim boni obedientesque socii, pro fide atque obsequio in populum Romanum, continuis omnium annorum delectibus exhausti essent.* Sub hanc vocem non memoria magis Patribus renovata rei prope iam oblitteratae, quam ira irritata est. Itaque, nihil prius referre consules passi, decreverunt, *ut consules ma-*

gistratus denosque principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeiis, Narnia, Interamna, (eae namque coloniae in ea causa erant) Romam excirent: iis imperarent, quantum quaeque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum eius summae numerum peditum daret, et equites centenos videnos. Si qua eum numerum equitum explere non posset, pro equite uno tres pedites liceret dare: pedites equitesque quam locupletissimi legerentur, mitterenturque, ubicunque extra Italiam supplemento opus esset. Si qui ex iis recusarent, retineri eius coloniae magistratus legatosque placere: neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. Stipendium praeterea iis coloniis in milia aeris asses singulos imperari exigique quotannis: censumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis censoribus data. Dari autem placere eandem, quam populo Romano: deferrique Romam ab iuratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent. Ex hoc senatusconsulto, accitis Romam magistratibus primoribusque earum coloniarum, consules quum militem stipendiumque imperassent, alii aliis magis recusare ac reclamare. Negare tantum militum effici posse: vix, si simplum ex formula imperetur, enisuros. Orare atque obsecrare, ut sibi senatum adire ac deprecari liceret. Nihil se, quare perire merito deberent, admisisse: sed, si pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quam haberent, posse efficere. Consules obstinati manere legatos Romae iubent; magistratus ire domos ad delectus habendos: nisi summa militum, quae imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum daturum. Ita praecisa spe senatum adeundi deprecandique, delectus in iis duo-

decim coloniis, per longam vacationem numero iuniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

XVI. Altera item res, prope aequo longo neglecta silentio, relata a M. Valerio Laevino est. Qui, *privatis collatas pecunias, se ac M. Claudio consulibus, reddi tandem, aequum esse dixit. Nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide suam praecipuam curam esse. Nam, praeterquam quod aliquid proprie ad consulem eius anni, quo collatae pecuniae essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse, inopi aerario, nec plebe ad tributum sufficiente.* Grata ea Patribus admonitio fuit: iussisque referre consulibus, decreverunt, *ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur: primam praesentem ii, qui tum essent, duas tertii et quinti consules numerarent.* Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Locrensium clades, quae ignoratae ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatae sunt. Nec tam Q. Pleminii scelus, quam Scipionis in eo aut ambitio aut negligentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrensium, obsiti squalore et sordibus, in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicum, ramos oleae (ut Graecis mos est) porrigentes, ante tribunal eum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quaerentibus consulibus, *Locrenses se, dixerunt, esse, ea passos a Q. Pleminio legato Romanisque militibus, quae pati ne Carthaginenses quidem velit populus Romanus. Rogare, uti sibi Patres adeundi, deplorandique aerumnas suas potestatem facerent.*

XVII. Senatu dato, maximus natu ex iis: *Scio, quanti aestimentur nostrae apud vos querelae, Patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, et quomodo proditi Locri Hannibali sint, et quomodo, pulso Hannibalis praesidio, restituti in ditionem vestram. Quippe si et culpa defectionis procul a publico consilio absit, et reditum in vestram ditio-*

nem appareat, non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostra; magis indignemini, bonis ac fidelibus sociis tam atroces atque indignas iniurias ab legato vestro militibusque fieri. Sed ego causam utriusque defectionis nostrae in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratia: unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit, omnium nobis recte perperamque factorum testis, cogatur; alterius, quod, qualescunque sumus, tamen haec, quae passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare, Patres conscripti, nos, quum praesidium Punicum in arce nostra haberemus, multa foeda et indigna, et a praefecto praesidii Hamilcare, et ab Numidis Afrisque passos esse. Sed quid illa sunt, collata cum iis, quae hodie patimur? Cum bona venia, quaeso, audiat, Patres conscripti, id, quod invitus dicam. In discrimine est nunc humanum omne genus, utrum vos, an Carthaginienses principes terrarum videat. Si ex iis, quae Locrenses aut ab illis passi sumus, aut a vestro praesidio nunc quum maxime patimur, aestimandum Romanum ac Punicum imperium sit; nemo non illos sibi, quam vos, dominos praecoptet. Et tamen videte, quemadmodum Locrenses in vos animati sint. Quum a Carthaginensibus iniurias tanto minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus: quum a vestro praesidio plus quam hostilia patiamur, nusquam alio, quam ad vos, querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas res nostras, Patres conscripti, aut ne ab diis quidem immortalibus quod precemur, quicquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum praesidio ad recipiendos a Carthaginensibus Locros, et cum eodem ibi relictus est praesidio. In hoc legato vestro (dant enim animum ad loquendum libere ultimae miseriae) nec hominis quicquam est, Patres conscripti, praeter figuram et speciem; neque Romani civis, praeter habitum, vestitum-

que, et sonum Latinae linguae. Pestis ac bellua immanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumsedis fabulae ferunt. At si scelus, libidinemque, et avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus. Nunc omnes centuriones militesque vestros (adeo in promiscuo licentiam atque improbitatem esse voluit) Pleminius fecit: omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt: constuprant matronas, virgines, ingenuos, raptos ex complexu parentum. Quotidie capitur urbs nostra, quotidie diripitur; dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque asportantur, ploratus sonant. Miretur, qui sciat, quomodo aut nos ad patiendum sufficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum tantarum iniuriarum satietas ceperit. Neque ego exsequi possum, nec vobis operae est audire singula, quae passi sumus. Communiter omnia amplectar. Nego domum ullam Locris; nego quemquam hominem expertem iniuriae esse; nego ullum genus sceleris, libidinis, avaritiae superesse, quod in ullo, qui pati potuerit, praetermissum sit. Vix ratio iniri potest, uter casus civitatis sit detestabilior, quum hostes bello urbem cepere, an quum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit. Omnia, quae captae urbes patiuntur, passi sumus, et quum maxime patimur, Patres conscripti; omnia, quae crudelissimi atque importunissimi tyranni scelera in oppressos cives edunt, Pleminius in nos, liberosque nostros, et coniuges, edidit.

XVIII. Unum est, de quo nominatim et nos queri religio infixam animis cogat, et vos audire, et exsolvere rempublicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, Patres conscripti. Vidimus enim, cum quanta caerimonia non vestros solum colatis deos, sed etiam externos accipiatis. Fanum est apud nos Pro-

serpinae, de cuius sanctitate templi credo aliquam famam ad vos pervenisse Pyrrhi bello: qui quum, ex Sicilia rediens, Locros classe praeterveheretur, inter alia foeda, quae propter fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, thesauros quoque Proserpinae, intactos ad eam diem, spoliavit: atque ita; pecunia in naves imposita, ipse terra est profectus. Quid ergo evenit, Patres conscripti? Classis postero die foedissima tempestate lacerata, omnesque naves, quae sacram pecuniam habuerunt, in litora nostra eiectae sunt. Qua tanta clade edoctus tandem deos esse superbissimus rex, pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinae referri iussit. Nec tamen illi unquam postea prosperi quicquam evenit: pulsusque Italia, ignobili atque inhonesta morte, temere nocte ingressus Argos, occubuit. Haec quum audisset legatus vester, tribunique militum, et mille alia, quae non augendae religionis causa, sed praesentis deae numine saepe comperta nobis maioribusque nostris, referebantur; ausi sunt nihilo minus sacrilegas admovere manus intactis illis thesauris, et nefanda praeda se ipsos ac domos contaminare suas et milites vestros. Quibus, per vos fidemque vestram, Patres conscripti, priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quicquam rei gesseritis; ne, quod piaculum commiserunt, non suo solum sanguine, sed etiam publica clade luant. Quanquam ne nunc quidem, Patres conscripti, aut in ducibus, aut in militibus vestris cessat ira deae. Aliquoties iam inter se signis collatis concucurrerunt. Dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant: non acrius cum Carthaginiensibus, quam inter se ipsi, ferro dimicaverunt: praebuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi Hannibali, ni accitus ab nobis Scipio intervenisset. At, hercule, milites contactos sacrilegio furor agitat: in ducibus ipsis puniendis nul-

lum deae numen apparuit? Imo ibi praesens maxime fuit. Virgis caesi tribuni ab legato sunt. Legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, praeterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusque decisis, exsanguis est relictus: recreatus deinde legatus ex vulneribus, tribunos militum in vincula coniectos, dein verberatos, servilibusque omnibus suppliciis cruciatos trucidando occidit; mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has dea poenas a templi sui spoliatoribus habet: nec ante desinet omnibus eos agitare furis, quam reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Maiores quondam nostri, gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. Noctu audita ex delubro vox est, Abstinerent manus: deam sua templa defensuram. Quia movendi inde thesauros incussa erat religio, muro circumdare templum voluerunt. Ad aliquantum iam altitudinis excitata erant moenia, quum subito collapsa ruina sunt. Sed et nunc, et saepe alias dea suam sedem, suumque templum aut tutata est, aut a violatoribus gravia piacula exegit. Nostras iniurias nec potest, nec possit alius ulcisci, quam vos, Patres conscripti. Ad vos vestramque fidem supplices confugimus. Nihil nostra interest, utrum sub illo legato, sub illo praesidio Locros esse sinatis, an irato Hannibali et Poenis ad supplicium dedatis. Non postulamus, ut extemplo nobis, ut de absente, ut indicta causa credatis. Veniat, coram ipse audiat, ipse diluat. Si quicquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos praetermisit; non recusamus, quin et nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur, et ille omni divino humanoque liberetur scelere.

XIX. Haec quum ab legatis dicta essent, quaesissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem; responderunt, missos legatos esse, sed eum belli apparatu occupatum esse: et in

Africam aut iam traiecisse, aut intra paucos dies traiecturum. Et, legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse: quum, inter eum et tribunos cognita causa, tribunos in vincula coniecisset; legatum aequae sententiae, aut magis etiam, in ea potestate reliquerit. Iussis excedere e templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio, principum orationibus lacerari. Ante omnes Q. Fabius, natum eum ad corrumpendam disciplinam militarem, arguere. Sic et in Hispania plus prope per seditionem militum, quam bello, amissum: externo et regio more et indulgere licentiae militum, et saevire in eos. Sententiam deinde aequae truce orationi adiecit. Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere, et ex vinculis causam dicere: ac, si vera forent, quae Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaque eius publicari. P. Scipionem, quod de provincia decessisset iniussu senatus, revocari: agique cum tribunis plebis, ut de imperio eius abrogando ferrent ad populum. Locrensis coram senatu respondere, Quas iniurias sibi factas quererentur, eas neque senatum, neque populum Romanum factas velle. Viros bonos, sociosque, et amicos eos appellari: liberos, coniuges, quaeque alia erepta essent, restitui: pecuniam, quanta ex thesauris Proserpinae sublata esset, conquiri, duplamque pecuniam in thesauros reponi: et sacrum piaculare fieri, ita ut prius ad collegium pontificum referretur, quod sacri thesauri moti, violati essent, quae piacula, quibus diis, quibus hostiis, fieri placeret. Milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam transportari: quatuor cohortes sociorum Latini nominis in praesidium Locros adduci. Perrogari eo die sententiae, accensis studiis pro Scipione et adversus Scipionem, non potuerunt. Praeter Pleminii facinus Locrensisque cladem, ipsius etiam imperatoris non Romanus modo, sed ne militaris quidem cultus iactabatur: cum pal.

lio crepidisque inambulare in gymnasio, libellis eum palaestraeque operam dare: aequè segniter molliterque cohortem totam Syracusarum amoenitate frui: Carthaginem atque Hannibalem excidisse de memoria: exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, sociis magis, quam hosti, metuendum.

XX. Haec quanquam partim vera, partim mixta, eoque similia veris iactabantur, vicit tamen Q. Metelli sententia: qui, de ceteris Maximo assensus, de Scipionis causa dissensit. Qui enim convenire, quem modo civitas iuvenem admodum recuperandae Hispaniae delegerit ducem, quem, recepta ab hostibus Hispania, ad imponendum Punico bello finem creaverit consulem, spe destinaverit Hannibalem ex Italia detracturum, Africam subacturum, eum repente, tanquam Q. Pleminium, indicta causa prope damnatum, ex provincia revocari? quum ea, quae in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne praesente quidem Scipione facta dicerent, neque aliud, quam patientia, aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari possit? Sibi placere, M. Pomponium praetorem, cui Sicilia provincia sorte evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci: consules decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum praetore mitterent, et duos tribunos plebei, atque aedilem. Cum eo consilio praetorem cognoscere. Si ea, quae Locrenses facta quererentur, iussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere iuberent. Si P. Scipio iam in Africam traiecisset, tribuni plebis atque aedilis cum duobus legatis, quos maxime praetor idoneos censuisset, in Africam proficiscerentur: tribuni atque aedilis, qui reducerent inde Scipionem: legati, qui exercitui praessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset. Sin M. Pomponius et decem legati comperissent, neque iussu, ne-

que voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret, bellumque, ut proposuisset, gereret. Hoc facto senatusconsulto, cum tribunis plebis actum est, ut compararent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum praetore ac legatis irent. Ad collegium pontificum relatum de expiandis, quae Locris in templo Proserpinae tacta, violata, elataque inde essent. Tribuni plebis cum praetore et decem legatis profecti M. Claudius Marcellus et M. Cincius Alimentus: iis aedilis plebis datus, quem, si aut in Sicilia praetori dicto audiens non esset Scipio, aut iam in Africam traiecisset, prendere tribuni iuberent, ac iure sacrosanctae potestatis reducerent. Prius Locros ire, quam Messanam, consilium erat.

XXI. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. Alii, auditis, quae Romae acta essent, in exilium Neapolim euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis, incidisse, et ab eo Rhegium vi retractum tradunt: alii, ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Q. Pleminium in catenas, et cum eo seditionis principes, conicerent. Ii omnes, seu ante Scipionis, seu tum praetoris iussu, traditi in custodiam Rheginis. Praetor legatique Locros profecti primam, sicuti mandatum erat, religionis curam habuere. Omnem enim sacram pecuniam, quaeque apud Pleminium, quaeque apud milites erat, conquisitam, cum ea, quam ipsi secum attulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerunt. Tum vocatos ad concionem milites praetor signa extra urbem efferre iubet, castraque in campo locat, cum gravi edicto, *Si quis miles aut in urbe restitisset, aut secum extulisset, quod suum non esset; Locrensibus se permittere, ut, quod sui quisque cognosset, prehenderet: si quid non compareret, repeteret. Ante omnia, libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui: non levi defun-*

*cturum poena, qui non restituisset. Locrensi-
um deinde concionem habuit, atque, iis libertatem legesque
suas populum Romanum senatumque restituere, dixit.
Si qui Pleminium aliumve quem accusare vellet, Rhe-
gium se sequeretur. Si de P. Scipione publice queri
vellent, ea, quae Locris nefarie in deos hominesque
facta essent, iussu aut voluntate P. Scipionis facta
esse, legatos mitterent Messanam; ibi se cum consilio
cogniturum. Locrenses praetori legatisque, et se-
natui ac populo Romano gratias egere: se ad Plemi-
nium accusandum ituros. Scipionem, quanquam pa-
rum iniuriis civitatis suae doluerit, eum esse virum,
quem amicum sibi, quam inimicum, malint esse. Pro-
certo se habere, neque iussu, neque voluntate P. Sci-
pionis tot tam nefanda commissa: aut Pleminio ni-
mium, aut sibi parum creditum. Natura insitum qui-
busdam esse, ut magis peccari nolint, quam satis ani-
mi ad vindicanda peccata habeant. Et praetori et
consilio haud mediocre onus demptum erat de Sci-
pione cognoscendi. Pleminium, et ad duo et triginta
homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Ro-
mam miserunt: ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut
ea quoque, quae vulgata sermonibus erant de cultu
ac desidia imperatoris solutaque militiae disciplina,
comperta oculis perferrent Romam.*

XXII. Venientibus iis Syracusas, Scipio res, non
verba, ad purgandum sese paravit. Exercitum omnem
eo convenire, classem expediri iussit, tanquam di-
micandum eo die terra marique cum Carthaginien-
sibus esset. Quo die venerunt, hospitio comiter
acceptis postero die terrestrem navalemque exerci-
tus, non instructos modo, sed hos decurrentes, clas-
sem in portu, simulacrum et ipsam edentem navalis
pugnae, ostendit: tum circa armamentaria et horrea
aliumque belli apparatus visendum praetor legati-
que ducti. Tantaque admiratio singularum univer-

sarumque rerum incussa, ut satis crederent, aut illo duce atque exercitu vinci Carthaginensem populum, aut nullo alio posse: iuberentque, quod dii bene verterent, traicere, et spei conceptae, quo die illum omnes centuriae priorem consulem dixissent, primo quoque tempore compotem populum Romanum facere: adeoque laetis inde animis profecti sunt, tanquam victoriam, non belli magnificum apparatus, nuntiaturi Romam essent. Pleminius, qui in eadem causa erant, postquam Romam est ventum, ex templo in carcerem conditi. Ac primo producti ad populum ab tribunis, apud praeoccupatos Locrensi-um clade animos, nullum misericordiae locum habuerunt. Postea, quum saepius producerentur, iam senescente invidia, molliabantur irae: et ipsa deformitas Pleminii memoriaque absentis Scipionis favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus tamen prius in vinculis est, quam iudicium de eo populi perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert, ludis votivis, quos Romae Africanus iterum consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique haberet occasionem: patefacto dein scelere, delegatum in Tullianum ex senatusconsulto. De Scipione nusquam, nisi in senatu, actum: ubi omnes legati-que et tribuni, classem eam, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut senatus censeret, primo quoque tempore in Africam traiciendum; Scipionique permetteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse legeret, quos in Africam secum traiceret, quos provinciae relinqueret praesidio.

XXIII. Dum haec apud Romanos geruntur, Carthaginenses quoque, quum, speculis per promontoria omnia positis, percunctantes paventesque ad singulos nuntios sollicitam hiemem egissent, haud par-

vum et ipsi tuendae Africae momentum adiecerunt societatem Syphacis regis, cuius maxime fiducia traiectionum in Africam Romanum crediderunt. Erat Hasdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege, de quo ante dictum est, quum ex Hispania forte in idem tempus Scipio atque Hasdrubal convenirent: sed mentio quoque inchoata affinitatis, ut reduceret filiam Hasdrubalis. Ad eam rem consummandam tempusque nuptiis statuendum (iam enim et nubilus erat virgo) profectus Hasdrubal, ut accensum cupiditate (et sunt ante omnes Numidae barbaros effusi in Venerem) sensit, virginem ab Carthagine arcessit, maturatque nuptias: et inter aliam gratulationem, ut publicum quoque foedus privato adiceretur, societas inter populum Carthaginiensem regemque, data ultro citroque fide, eosdem amicos inimicosque habituros, iureiurando affirmatur. Ceterum Hasdrubal, memor et cum Scipione in Italiae regni societatis, et quam vana et mutabilia barbarorum ingenia essent, veritus, ne, si traiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eae nuptiae essent, dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellae adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, *Ne prioribus suis promissis fretus in Africam traiciat. Se et nuptiis civis Carthaginiensis, filiae Hasdrubalis, quem viderit apud se in hospicio, et publico etiam foedere cum populo Carthaginiensi iunctum. Optare primum, ut procul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, armaque aut haec, aut illa, abnuentem alteram societatem, sequi necesse sit. Si non abstineat Africa Scipio, et Carthagini exercitum admoveat, sibi necessarium fore, et pro terra Africa, in qua et ipse sit genitus, et pro patria coniugis suae, proque parente ac penetibus dimicare.*

XXIV Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum convenerunt. Scipio, quanquam magno momento rerum in Africa gerendarum magnaue spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam, literas dat ad regem, quibus etiam atque etiam monet eum, *Ne iura hospitii secum, neu cum populo Romano in itae societatis, neu fas, fidem, dextras, deos testes atque arbitros conventorum, fallat.* Ceterum, quando neque celari adventus Numidarum poterat, (vagati enim in urbe, obversatique praetoric erant) et, si sileretur, quid petentes venissent, periculum erat, ne vera eo ipso, quod celarentur, sua sponte magis emanarent, timorque in exercitum incideret, ne simul cum rege et Carthaginiensibus foret bellandum, avertit a vero falsis praecoccupando mentes hominum. Et, vocatis ad concionem militibus, *Non ultra esse cunctandum,* ait. *Instare, ut in Africam quam primum traiciat, socios reges. Masinissam prius ipsum ad Laelium venisse, querentem, quod cunctando tempus tereretur. Nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quae tam diuturnae morae sit causa: postulantemque, ut aut traiciatur tandem in Africam exercitus, aut, si mutata consilia sint, certior fiat, ut et ipse sibi ac regno suo possit consulere.* Itaque, paratis iam omnibus instructisque, et re iam non ultra recipiente cunctationem, in animo sibi esse, Lilybaeum classe traducta, eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quae prima dies cursum navibus daret, deis bene iuvantibus, in Africam traicere. Literas ad M. Pomponium mittit, ut, si ei videretur, Lilybaeum veniret: ut communiter consulerent, quas potissimum legiones, et quantum militum numerum in Africam traiceret. Item circum oram omnem maritimam misit, ut naves onerariae comprehensae Lilybaeum omnes contraherentur

Quicquid militum naviumque in Sicilia erat, quum Lilybaeum convenissent, et nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam traiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriae praemia. Praecipue, qui superabant ex Cannensi exercitu, milites, illo, non alio duce, credebant, navata reipublicae opera, finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus militum aspernabatur: ut qui neque ad Cannas ignavia eorum eladem acceptam sciret, neque ullos aequae veteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non variis proeliis modo, sed urbibus etiam oppugnandis. Quinta et sexta Cannenses erant legiones. Eas se traiecturum in Africam quum dixisset, singulos milites inspexit: relictisque, quos non idoneos credebat, in locum eorum subiecit, quos secum ex Italia adduxerat; supplevitque ita eas legiones, ut singulae sena millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites: sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit.

XXV. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat. Alibi decem millia peditum, duo millia et ducentos equites, alibi sexdecim millia peditum, mille et sexcentos equites; alibi parte plus dimidia rem auctam, quinque et triginta millia peditum equitumque in naves imposita invenio. Quidam non adiecere numerum: inter quos me ipse in re dubia poni malim. Coelius, ut abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget. Volucres ad terram delapsas clamore militum ait, tantamque multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium, aut in Italia, aut in Sicilia, relinqui videretur. Milites ut in naves ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumpsit. Nauticos C. Laelius, qui classis

praefectus erat, in navibus, ante conscendere coactos, continuit. Commeatus imponendi M. Pomponio praetori cura data: quinque et quadraginta dierum cibaria, e quibus quindecim dierum cocta, imposita. Ut omnes iam in navibus erant, scaphas circummisit, ut ex navibus gubernatoresque et magistri navium et bini milites in forum convenirent ad imperia accipienda. Postquam convenerunt, primum ab iis quaesivit, si aquam hominibus iumentisque in totidem dies, quot frumentum, imposuissent. Ubi responderunt, aquam dierum quinque et quadraginta in navibus esse; tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obedientes praestarent. Cum viginti rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu, laevum, totidem rostratas, et C. Laelium praefectum classis cum M. Porcio Catone (quaestor is tum erat) onerariis futurum praesidio. Lumina in navibus singula rostratae, bina onerariae haberent: in praetoria nave insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoque abundans omnium copia rerum est regio, et imbelles (quod plerumque in uberi agro evenit) barbari sunt: priusque, quam Carthagine subveniretur, opprimi videbantur posse. Iis editis imperiis, redire ad naves iussi: et postero die, deis bene iuvantibus, signo dato solvere naves.

XXVI. Multae classes Romanae e Sicilia atque ipso illo portu profectae erant. Ceterum non eo bello solum, (nec id mirum; praedatum enim tantummodo pleraeque classes ierant) sed ne priore quidem, ulla profectio tanti spectaculi fuit; quanquam si magnitudine classis aestimaretur, et bini consules cum binis exercitibus ante traiecerant, et prope totidem rostratae in illis classibus fuerant, quot onerariis Scipio tum traiciebat. Nam, praeter quadra-

ginta longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum transvexit. Sed et bellum bello, secundum priore, ut atrocius Romanis videretur, quum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum, simul caesis ducibus, effecerant: et Scipio dux, partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam ingentis ad incrementa gloriae celebratus, converterat animos: simul et mens ipsa traiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod ad Hannibalem detrahendum ex Italia, transferendumque et finiendum in Africa bellum, se transire vulgaverat. Concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba, non habitantium modo Lilybaei, sed legationum omnium ex Sicilia: quae et ad prosequendum Scipionem officii causa convenerant, et praetorem provinciae M. Pomponium secutae fuerant. Ad hoc legiones, quae in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant: nec classis modo prospectantibus e terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo navigantibus erat.

XXVII. Ubi illuxit, Scipio e praetoria nave, silentio per praeconem facto, *Divi divaeque*, inquit, *maria terrasque qui colitis, vos precor quaesoque, uti, quae in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque gerentur, ea mihi, populo plebique Romanae, sociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam sectam, imperium, auspiciumque terra, mari, omnibusque sequuntur, bene verruncent: eaque vos omnia bene iuvetis: bonis auctibus auxitis: salvos incolumesque, victis perduellibus victores, spoliis decoratos, praeda onustos triumphantisque, mecum domos reduces sistatis: inimicorum hostiumque ulciscendorum copiam faxitis: quaeque populus Carthaginensis in civitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi populoque Romano in civitatem Carthaginensium exempla edendi facultatem detis. Secundum eas preces*

cruda exta victimae, uti mos est, in mare porricit, tubaque signum dedit proficiscendi. Vento secundo vehementi satis profecti, celeriter e conspectu terrae ablati sunt: et a meridie nebula ocepit, ita ut vix concursus navium inter se vitarent. Lenior ventus in alto factus. Noctem insequentem eadem caligo obtinuit: sole orto est discussa, et addita vis vento. Iam terram cernebant. Haud ita multo post gubernator Scipioni ait, *non plus quinque millia passuum Africam abesse: Mercurii promontorium se cernere. Si iubeat eo dirigi, iam in portu fore omnem classem* Scipio, ut in conspectu terra fuit, precatus, uti bono reipublicae suoque Africam viderit, dare vela, et alium infra navibus accessum petere iubet. Vento eodem ferebantur. Ceterum nebula sub idem ferme tempus, quo pridie, exorta conspectum terrae ademit, et ventus premente nebula cecidit. Nox deinde incertiora omnia fecit. Itaque ancoras, ne aut inter se concurrerent naves, aut terrae inferrentur, iecere. Ubi illuxit, ventus idem coortus, nebula disiecta, aperuit omnia Africae litora. Scipio, quod esset proximum promontorium, percunctatus, quum Pulchri promontorium id vocari audisset, *Placet omen, inquit; huc dirigite naves.* Eo classis decurrit: copiaeque omnes in terram expositae sunt. Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu fuisse, permultis Graecis Latinisque auctoribus credidi: Coelius unus, praeterquam quod non mersas fluctibus naves, ceteros omnes coelestes maritimosque terrores, postremo abreptam tempestate ab Africa classem ad insulam Aegimurum, inde aegre correctum cursum, exponit: et, prope obrutis navibus, iniussu imperatoris, scaphis, haud secus quam naufragos, milites sine armis cum ingenti tumultu in terram evasisse.

XXVIII. Expositis copiis, Romani castra in pro-

ximis tumultis metantur. Iam non in maritimos modo agros, conspectu primum classis, dein tumultu egredientium in terram, pavor terrorque pervenerat, sed in ipsas urbes. Neque enim hominum modo turba, mulierum puerorumque agminibus immixta, omnes passim compleverat vias, sed pecora quoque prae se agrestes agebant; ut relinqui subito Africam diceres. Urbibus vero ipsis maiorem, quam quem secum attulerant, terrorem inferebant. Praecipue Carthagini prope ut captae tumultus fuit. Nam post M. Atilium Regulum et L. Manlium consules, annis prope quinquaginta, nullum Romanum exercitum viderant, praeter praedatorias classes, quibus excensiones in agros maritimos factae erant: raptisque, quae obvia fors fecerat, prius recursum semper ad naves, quam clamor agrestes conciret, fuerat. Eo maior tum fuga pavorque in urbe fuit. Et, hercule, neque exercitus domi validus, neque dux, quem opponerent, erat. Hasdrubal, Gisgonis filius, genere, fama, divitiis, regia tum etiam affinitate, longe primus civitatis erat: sed eum ab illo ipso Scipione aliquot proeliis fustum pulsumque in Hispania meminerant: nec magis ducem duci parem, quam tumultuarium exercitum suum Romano exercitui esse. Itaque, velut si urbem extemplo aggressurus Scipio foret, ita ad arma est conclamatum: portaeque raptim clausae et armati in muris, vigiliaeque et stationes dispositae, ac nocte insequenti vigilatum est. Postero die quingenti equites, speculatum ad mare turbandosque egredientes ex navibus missi, in stationes Romanorum inciderunt. Iam enim Scipio, classe Uticam missa, ipse haud ita multum progressus a mari, tumultos proximos ceperat; equites et in stationibus locis idoneis posuerat, et per agros miserat praedatum.

XXIX. II cum Carthaginiensi equitatu proelium

quum commisissent, paucos in ipso certamine, ple-
rosque fugientes persecuti (in quibus praefectum
quoque Hannonem, nobilem iuvenem) occiderunt.
Scipio non agros modo circa vastavit, sed urbem
etiam proximam Afrorum satis opulentam cepit:
ubi praeter cetera, quae extemplo in naves onera-
rias imposita, missaque in Siciliam erant, octo mil-
lia liberorum servorumque capitum sunt capta. Lac-
tissimus tamen Romanis in principio rerum gerenda-
rum adventus fuit Masinissae: quem quidam cum
ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duum
millium equitatu tradunt venisse. Ceterum quum
longe maximus omnium aetatis suae regum hic fue-
rit, plurimumque rem Romanam iuverit, operae pre-
tium videtur excedere paullulum ad enarrandum,
quam varia fortuna usus sit in amittendo recuperan-
doque paterno regno. Militanti pro Carthaginien-
sibus in Hispania pater ei moritur: Galae nomen
erat. Regnum ad fratrem regis Oesalcem, pergran-
dem natu, (mos ita apud Numidas est) pervenit.
Haud multo post, Oesalce quoque mortuo, maior ex
duobus filiis eius Capusa, puero admodum altero,
paternum imperium accepit. Ceterum quum magis
iure gentis, quam auctoritate inter suos aut viribus,
obtineret regnum; exstitit quidam, Mezetulus no-
mine, non alienus sanguine regibus, familiae semper
inimicae, ac de imperio varia fortuna cum iis, qui
tum obtinebant, certantis. Is, concitatis popularibus,
apud quos, invidia regum, magnae auctoritatis erat,
castris palam positus, descendere regem in aciem, ac
dimicare de regno coegit. In eo proelio Capusa cum
multis principum cecidit: gens Massylorum omnis
in ditionem imperiumque Mezetuli concessit. Regio
tamen nomine abstinuit: contentusque nomine mo-
dico tutoris, puerum Lacumacen, qui stirpis regiae
supererat, regem appellat. Carthaginiensem nobi-

lem feminam, sororis filiam Hannibalis, quæ proxime Oesalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi iungit, spe Carthaginensium societatis; et cum Syphace hospitium vetustum legatis missis renovat, omnia ea auxilia praeparans adversus Masinissam.

XXX. Et Masinissa, audita morte patruï, deinceps fratris patruelis, ex Hispania in Mauritaniam (Bocchar ea tempestate rex Maurorum erat) traiecit. Ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quattuor millia Maurorum impetravit. Cum iis, praemisso nuntio ad paternos suosque amicos, quum ad fines regni pervenisset, quingenti ferme Numidae ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, sicut convenerat, retro ad regem remissis, quanquam aliquanto minor spe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi satis auderet, conveniret; ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid collecturum, proficiscenti ad Syphacem Lacumaci regulo ad Thapsum occurrit. Trepidum agmen quum in urbem refugisset, urbem Masinissa primo impetu capit: ex regiis alios tradentes se recipit, alios vim parantes occidit. Pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, pervenerunt. Fama huius modicae rei, in principio rerum prospere actae, convertit ad Masinissam Numidas: affluebantque undique ex agris vicisque veteres milites Galae, et invitabant iuvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus superabat. Nam et ipse eum exercitum, quo Capusam vicerat, et ex receptis post caedem regis aliquot habebat: et puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat. Quindecim millia peditum Mezetulo, decem millia equitum erant. Quibuscum Masinissa, nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie conflictit. Vicit tamen et veterum militum virtus et pru-

dentia inter Romana et Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore et exigua Masaesylorum manu in Carthaginensium agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno, Masinissa, quia sibi adversus Syphacem haud paullo maiorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, missis, qui et puero spem facerent, si in fidem Masinissae sese permisisset, futurum in eodem honore, quo apud Galam Oesalces quondam fuisset; et qui Mezetulo, praeter impunitatem, sua omnia cum fide restitui sponderent; ambo praeoptantes exsilio modicam domi fortunam, omnia, ne id fieret, Carthaginensibus de industria agentibus, ad sese perduxit.

XXXI. Hasdrubal tum forte, quum haec gerebantur, apud Syphacem erat. Qui Numidae, haud sane multum ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumacen, an Masinissam regnum Massylorum esset, *falli eum magnopere, ait, si Masinissam iisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patrum eius Oesalces, credat: multo maiorem indolem in eo animi ingenique esse, quam in ullo gentis eius unquam fuisset. Saepe eum in Hispania rarae inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibusque: et Syphacem, et Carthaginenses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, quum iam nullam opem ferre possent, arsuros. Adhuc teneras et fragiles eius vires esse, vixdum coalescens foventis regnum.* Instando stimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Massylorum admoveat; atque in agro, de quo saepe cum Gala non verbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tanquam haud dubie iuris sui, castra locet. *Si quis arceat, id quod maxime opus sit, acie dimicaturum: sin per metum agro cedatur, in medium regnum eundum. Aut sine certamine concessuros in ditionem eius Massylos, aut*

nequaquam pares futuros armis. His vocibus incitatus Syphax Masinissae bellum infert, et primo certamine Massylos fundit fugatque. Masinissa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolae vocant) perfugit. Familiae aliquot cum mapalibus pecoribusque suis (ea pecunia illi est) persecuti sunt regem: cetera Massylorum multitudo in ditionem Syphacis concessit. Quem ceperant exsules montem, herbidus aquosusque est; et, quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque, carne ac lacte vescentium, abunde sufficiebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtivis incursionibus, deinde aperto latrocinio, infesta omnia circa esse: maxime uri Carthaginensis ager, quia et plus praedae, quam inter Numidas, et latrocinium tutius erat. Iamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam praedam venderent mercatoribus, appellentibus naves ad id ipsum; pluresque, quam iusto saepe in bello, Carthaginensium caderent caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginenses, infensumque et ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant. Sed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus consectari.

XXXII. Bocchar, ex praefectis regiis vir acer et impiger, ad id delectus. Ei data quattuor millia peditum, duo equitum: praemiorumque ingentium spe operatus, si caput Masinissae retulisset, aut vivum (id vero inaestimabile gaudium fore) cepisset, palatos incurioseque agentes improvise adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine a praesidio armorum exclusa, Masinissam ipsum cum paucis in verticem montis compellit. Inde, prope ut iam debellato, nec praeda modo pecorum hominumque captorum missa ad regem, sed copiis etiam, ut aliquanto maioribus, quam pro reliquiis belli, remissis, cum haud amplius peditibus mille ducentisque equitibus,

degressum iugis Masinissam persecutus, in valle ar-
ta, faucibus utrimque obsessis, inclusit. Ibi ingens
caedes Massylorum facta. Masinissa cum quinquaginta
haud amplius equitibus per anfractus montis
ignotos sequentibus se eripuit. Tenuit tamen vesti-
gia Bocchar: adeptusque eum patentibus prope Clu-
peam urbem campis, ita circumvenit, ut, praeter
quattuor equites, omnes ad unum interficeret. Cum
iis ipsum quoque Masinissam saucium prope e mani-
bus inter tumultum amisit. In conspectu erant fu-
gientes; ala equitum, dispersa toto campo, quibus-
dam, ut occurrerent, per obliqua tendentibus, quin-
que hostes sequebatur. Annis ingens fugientes ac-
cepit, (neque enim cunctanter, ut quos maior metus
urgeret, immiserant equos) raptique gurgite, et in
obliquum praelati. Duobus in conspectu hostium in
praerapidum gurgitem haustis, ipse periisse credi-
tus. At duo reliqui equites cum eo inter virgulta ul-
terioris ripae emergerunt. Is finis Bocchari sequendi
fuit, nec ingredi flumen auso, nec habere credenti se
iam, quem sequeretur. Inde vanus auctor absumpti
Masinissae ad regem rediit; missique, qui Carthagi-
nem gaudium ingens nuntiarent: totaque Africa fa-
ma mortis Masinissae repleta varie animos affecit.
Masinissa in spelunca occulta, quum herbis curaret
vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot
vixit. Ubi primum ducta cicatrix, patique posse visa
factationem, audacia ingenti perguit ire ad regnum
repetendum: atque, in ipso itinere haud plus qua-
draginta equitibus collectis, quum in Massylos, pa-
lam iam quis esset ferens, venisset, tantum motum
quum favore pristino, tum gaudio insperato, quod,
quem perisse crediderant, incolumem cernebant, fe-
cit, ut intra paucos dies sex millia peditum armato-
rum, quattuor equitum, ad eum convenirent: iamque
non in possessione modo paterni regni esset, sed

etiam socios Carthaginiensium populos Masaesylo-
rumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret.
Inde, irritato ad bellum Syphace, inter Cirtam Hip-
ponemque in iugis opportunorum ad omnia montium
consedit.

XXXIII. Maiorem igitur eam rem Syphax ratus,
quam ut per praefectum ageret, cum filio iuvene (no-
men Verminae erat) parte exercitus missa, imperat,
ut, circumducto agmine, in se intentum hostem ab
tergo invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex
oculto aggressurus erat: Syphax autem interdium
aperto itinere, ut qui, signis collatis, acie dimicatu-
rus esset, movit castra. Ubi tempus visum est, quo
pervenisse iam circummissi videri poterant, et ipse
leni clivo ferente ad hostem, quum multitudine fre-
tus, tum praeparatis ab tergo insidiis, per adversum
montem erectam aciem ducit. Masinissa fiducia
maxime loci, quo multo aequiore pugnaturus erat,
et ipse dirigit suos. Atrox proelium et diu anceps
fuit; loco et virtute militum Masinissam, multitudi-
ne, quae nimio maior erat, Syphacem iuvante. Ea
multitudo divisa, quum pars a fronte urgeret, pars a
tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Sy-
phaci dedit: et ne effugium quidem patebat hinc a
fronte, hinc ab tergo inclusis. Itaque ceteri pedites
equitesque caesi aut capti. Ducentos ferme equites
Masinissa circa se conglobatos, divisosque turmatim
in tres partes, erumpere iubet; loco praedicto, in
quem ex dissipata convenirent fuga. Ipse, qua in-
tenderat, inter media tela hostium evasit. Duae tur-
mae haesere: altera metu dedita hosti; pertinacior
in repugnando telis obruta et confixa est. Vermi-
nam prope vestigiis instantem, in alia atque alia fle-
tendo itinera eludens, taedio et desperatione tan-
dem fessum, absistere sequendo coegit. Ipse cum
sexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit.

Ibi cum conscientia egregia saepe repetiti regni paterni, inter Punica Emporia gentemque Garamantum omne tempus, usque ad C. Laelii classisque Romanae adventum in Africam, consumpsit. Haec animum inclinant, ut cum modico potius, quam cum magno praesidio equitum, ad Scipionem quoque postea venisse Masinissam credam: quippe illa regnantis multitudo, haec paucitas exsulis fortunae conveniens est.

XXXIV. Carthaginienses, ala equitum cum praefecto amissa, alio equitatu per novum delectum comparato, Hannonem Hamilcaris filium praeficiunt. Hasdrubalem subinde ac Syphacem per literas nuntiosque, postremo etiam per legatos, arcessunt: Hasdrubalem opem ferre prope circumsessae patriae iubent: Syphacem orant, ut Carthagini, ut universae Africae subveniat. Ad Uticam tum castra Scipio, ferme mille passus ab urbe, habebat, translata a mari, ubi paucos dies stativa coniuncta classi fuerant. Hanno, nequaquam satis valido, non modo ad laesendum hostem, sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros, equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquisitionem numerum equitum auget. Nec aliarum gentium aspernatus, maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa est genus) conducit. Iam ad quattuor millia equitum habebat, quum Salecam nomine urbem occupavit; quindecim ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, *Aestiva sub tectis equitatus!* inquit. *Sint vel plures; dum talem ducem habeant.* Eoque minus sibi cessandum ratus, quo illi segnius rem agerent, Masinissam cum equitatu praemissum portis obequitare, atque hostem ad pugnam elicere, iubet: ubi omnis multitudo se effudisset, graviorque iam in certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cederet paullatim; se in tempore

pugnae obventurum. Tantum moratus, quantum satis temporis praegresso visum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui peropportune circa viae flexus oppositi erant, occultus processit. Masinissa, ex composito, nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedendo, quum timoris simulatio audaciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, varieque dux fatigabatur, alios vino et somno graves arma capere, et frenare equos cogendo, aliis, ne sparsi et inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primo incaute se evehentes Masinissa excipiebat: mox plures simul conferti porta effusi aequaverant certamen: postremo, iam omnis equitatus proelio quum adesset, sustineri ultra nequiere. Non tamen effusa fuga Masinissa, sed cedendo sensim, impetus eorum excipiebat: donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites, et ipsi integris viribus, et recentibus equis, Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis se circumfudere: et Masinissa, flexis subito equis, in pugnam rediit. Mille ferme, qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque interfecti sunt. Ceteros, ducis praecipue territos caede, effuse fugientes per tria millia passuum victores secuti, ad duo praeterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. Inter eos satis constabat, non minus ducentos Carthaginiensium equites fuisse, et divitiis quosdam et genere illustres.

XXXV. Eodem forte, quo haec gesta sunt, die naves, quae praedam in Siciliam vexerant, cum com meatu rediere; velut ominatae, ad praedam alteram repetendam sese venisse. Duos eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus proeliis in-

terfectos, non omnes auctores sunt: veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Coelius quidem et Valerius captum etiam Hannonem tradunt. Scipio praefectos equitesque, prout cuiusque opera fuerat, ante omnes Masinissam, insignibus donis donat: et, firmo praesidio Salecae imposito, ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modo, quacunque incedebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die, quam profectus erat, magnam vim hominum et pecoris et omnis generis praedae trahens, in castra redit; gravesque iterum hostilibus spoliis naves dimittit. Inde, omissis expeditionibus parvis populationibusque, ad oppugnandam Uticam omnes belli vires convertit: eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera exsequenda habiturus. Simul et a classe navales socii, qua ex parte urbs mari alluitur, simul et terrestris exercitus ab imminente prope ipsis moenibus tumulto est admotus. Tormenta machinasque et advexerat secum, et ex Sicilia missa cum commeatibus erant: et nova in armamentario, multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Uticensibus tanta undique mole circumsessis in Carthaginiensi populo, Carthaginiensibus in Hasdrubale ita, si is movisset Syphacem, spes omnis erat: sed desiderio indigentium auxilii tardius cuncta movebantur. Hasdrubal, intentissima conquisitione quum ad triginta millia peditum, tria equitum confecisset, non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum advenit: confestimque motis ab Carthagine castris, haud procul Utica munitionibusque Romanis consedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, quum quadraginta ferme dies nequicquam omnia experiens obsidisset Uticam, abscederet inde irrito incepto. Et

(iam enim hiems instabat) castra hiberna in promontorio, quod tenui iugo continenti adhaerens in aliquantum maris spatium extenditur, communit: uno vallo et navalia castra amplectitur. Iugo medio legionum castris impositis, litus ad septentrionem versus subductae naves navalesque socii tenebant: meridiana vallem ad alterum litus devexam equitatus. Haec in Africa usque ad extremum auctumni gesta.

XXXVI. Praeter convectum undique ex populatis circa agris frumentum, commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius propraetor ex Sardinia ab Ti. Claudio praetore, cuius ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit: horreaque non solum, quae iam facta erant, repleta, sed nova aedificata. Vestimenta exercitui deerant. Id mandatum Octavio, ut cum praetore ageret, si quid ex ea provincia comparari ac mitti posset. Ea quoque haud segniter curata res. Mille ducentae togae brevi spatio, et duodecim millia tunicarum missa. Aestate ea, qua haec in Africa gesta sunt, P. Sempronius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario proelio conflixit. Agminibus magis, quam acie, pugnatum est. Romani pulsi, et tumultu verius, quam pugna, ad mille et ducenti de exercitu consulis interfecti: in castra trepide reditum. Neque oppugnare tamen ea hostes ausi. Ceterum silentio proximae noctis profectus inde consul, praemisso nuntio ad P. Licinium proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias coniunxit. Ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt. Nec mora dimicandi facta est: quum consuli duplicatae vires, Poeno recens victoria animo esset. In primam aciem suas legiones Sempronius induxit: in subsidiis locatae P. Licinii legiones. Consul principio pugnae aedem Fortunae Primigeniae vovit, si eo die hostes fudisset: compos-

que eius voti fuit. Fusi ac fugati Poeni: supra quatuor millia armatorum caesa: paullo minus trecenti vivi capti, et equi quadraginta, et undecim militaria signa. Percussus adverso proelio Hannibal Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius consul in altera parte Italiae non tam armis, quam iudiciorum terrore, Etruriam continet, totam ferme ad Magonem, ac per eum ad spem novandi res, versam. Eas quaestiones ex senatusconsulto minime ambitiose habuit: multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primo praesentes erant condemnati; postea, conscientia sibimet ipsi exsilium consciscentes, quum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum, quae publicari poterant, pignoranda poenae praebebant.

XXXVII. Dum haec consules diversis regionibus agunt, censors interim Romae M. Livius et C. Claudius senatum recitaverunt. Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. Notati septem: nemo tamen, qui sella curuli sedisset. Sarta tecta acriter et cum summa fide exegerunt. Viam e foro Boario ad Veneris, et circa foros publicos, et aedem Matris Magnae in Palatio faciendam locaverunt. Vectigal etiam novum ex salaria annona statuerunt. Sextante sal et Romae et per totam Italiam erat. Romae pretio eodem, pluris in foris et conciliabulis, et alio alibi pretio praebendum locaverunt. Id vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo iudicio quondam damnatus esset: et in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. Inde Salinatori Livio inditum cognomen. Lustrum conditum serius, quia per provincias dimiserunt censors, ut civium Romanorum in exercitibus, quantus ubique esset, referretur numerus. Censa cum iis ducenta

decem quattuor millia hominum: condidit Iustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, (quod nunquam antea factum erat) deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acceperunt: ut, quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta exstarent. Equitum deinde census agi coeptus est: et ambo forte censores equum publicum habebant. Quum ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Livii nomen erat, et praeco cunctaretur citare ipsum censorem; *Cita*, inquit Nero, *M. Livium*: et, sive ex residua et vetere similtate, sive intempestiva iactatione severitatis inflatus, M. Livium, quia populi iudicio esset damnatus, equum vendere iussit. Item M. Livius, quum ad tribum Arniensem et nomen collegae ventum est, vendere equum C. Claudium iussit, duarum rerum causa: unius, quod falsum adversus se testimonium dixisset; alterius, quod non sincera fide secum in gratiam redisset. Itaque ibi foedum certamen inquinandi famam alterius, cum suae famae damno, factum est. Exitu censurae quum in leges iurasset C. Claudius, et in aerarium escendisset, inter nomina eorum, quos aerarios relinquebat, dedit collegae nomen. Deinde M. Livius in aerarium venit, et, praeter Maeciam tribum, quae se nec condemnasset, neque condemnatum aut consulem aut censorem fecisset, populum Romanum omnem, quattuor et triginta tribus, aerarios reliquit: quod et innocentem se condemnassent, et condemnatum consulem et censorem fecissent: neque infitari possent, aut iudicio semel, aut comitiis bis ab se peccatum esse. Inter quattuor et triginta tribus et C. Claudium aerarium fore. Quod si exemplum haberet bis eundem aerarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter aerarios fuisse relicturum. Pravam certamen notarum inter censores: castigatio inconstantiae populi censoria,

et gravitate temporum illorum digna. In invidia censores quum essent, crescendi ex his ratus esse occasionem Cn. Baebius tribunus plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res consensu Patrum discussa est, ne postea obnoxia populari aerae censura esset.

XXXVIII. Eadem aestate in Brutiis Clampetia a consule vi capta, Consentia et Pandosia, et ignobiles aliae civitates, voluntate in ditionem venerunt. Et, quum comitorum iam appeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is consules Cn. Servilium Caepionem et C. Servilium Geminum creavit. Inde praetoria comitia habita. Creati P. Cornelius Lentulus, P. Quinctilius Varus, P. Aelius Paetus, P. Villius Tappulus. Hi duo, quum aediles plebis essent, praetores creati sunt. Consul, comitiis perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo anno mortui, atque in locum eorum suffecti; Ti. Veturius Philo flamen Martialis, in locum M. Aemilii Regilli, qui prior anno mortuus erat, creatus inauguratusque: et in M. Pomponii Mathonis auguris et decemviri locum creati, decemvir M. Aurelius Cotta, augur Ti. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tunc perrarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigae aureae eo anno in Capitolio positae ab aedilibus curulibus, C. Livio et M. Servilio Gemino. Et ludi Romani biduum instaurati. Item per biduum plebei ab aedilibus P. Aelio, P. Villio: et Iovis epulum fuit ludorum causa.